

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті жанындағы Исламтану мамандығы бойынша Диссертациялық кеңеске ұсынылған «6D021500 – Исламтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған Мәмбетбаев Қайрат Жолдыбайұлының «Ханафи мәзһабында хадистерді қабылдау өлшемдері және оның фикһи тармақ мәселелерге әсері» тақырыбына жазылған диссертациялық зерттеу жұмысына ресми рецензенттің

ПІКІРІ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі мен оның жалпы ғылыми және жалпы мемлекеттік бағдарламалармен (практиканың және ғылым мен техника дамуының сұраныстарымен) байланысы.

Ислам дінінде жеке адамның Жаратушы, мемлекет және қоғаммен қарым-қатынасын реттейтін фикһ саласының орны ерекше. Фикһ ғылымының дамуы, жүйленуі кең таралуы Нұғман ибн Сәбит Әбу Ханифаның атымен тікелей байланысты. Тарихта Ирак құқықтық мектебі Имам Әбу Ханифаның ғылымға деген ерекше ықыласы, ғылыми методологиясының ерекшелігі мен көптеген шәкірт тәрбиелеуі нәтижесінде ханафи мәзһабы деп аталып кеткені белгілі.

Ханафи фикһын құран аяттары мен пайғамбар хадистері негізінде жүйелі ойлаудың үлгісі, адам баласының сенім, ғибадат, ахлақ, жан-дүниесі мен сыртқы көрінісі арасында тепе-теңдікті негізге алған, уақыт өте келе бір жүйеге түсіп үлкен мектепке айналған, әлемнің түкпір-түкпіріне тараған, төзімділікті насихаттайтын даңғыл жол десек қателеспейміз.

Қазақ елінің мұсылмандық түсінігі осы ханафи мәзһабымен тікелей байланысты екендігін кейінгі кезеңде жасалып жатқан ғылыми зерттеулер нақты көрсетуде. Алайда Кеңестік кезеңде жүргізілген атеистік саясаттың салдарынан бұл мұрамен байланыстың белгілігі бір кезеңде үзіліп қалғаны да жасырын емес.

Тәуелсіздік алған жылдары халқымыздың жоғалған құндылықтары қайта оралды. Солардың ішінде мұсылманшылық үрдіс қарқынды дамыды. Дін саласында қалыптасқан бос кеңістікті түрлі бағыттағы ағым өкілдері толтыруға ерекше әрекет жасап, соның салдарынан діндарлар арасында ала-құлалықтар, тіпті фундаментальды қайшылықтар да орын ала бастады. «Таза исламды» желеу еткен уаххабилік идеология ғасырлар бойы қазақ жерінде қалыптасқан ислам мәдениеті мен өркениетінің жетістіктерін жоққа шығару арқылы өз ұстанымдарын нығайтуға үлкен күш жұмсауда. Осы тұрғыдан алғанда мұсылман өркениетінің дамуына өз үлестерін қосқан бабаларымыздың сунниттік ханафи бағытындағы төл діни таным-түсініктерін, құлшылық рәсімдерін исламның ғылыми канондарымен түсіндіріп дәйектеудің өзектілігі өткір тұр. Өйткені ислам дінінің өз қайнар көздеріне сүйене отырып, жас ұрпақтың дұрыс діни танымын қалыптастыру осы идеологиялық текетіресте ең берік қорған болып табылады. Осы мақсатта 2011 жылы қабылданған Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы заңымыздың преамбуласында ислам дініндегі ханафилік бағыттың тарихилығы ресми түрде мойындалып, осы

бағытта кең көлемді жұмыстар жүргізіліп келеді. Міне, осы жағынан келгенде, ханафи мәзһабының өміршеңдігін қаматамасыз ететін негіздері мен ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан зерттеп, негіздеудің маңызы зор. Докторант Мәмбетбаев Қайрат Жолдыбайұлының **«Ханафи мәзһабында хадистерді қабылдау өлшемдері және оның фикһи тармақ мәселелерге әсері»** атты докторлық диссертациясы осы мақсатты көздейтін жұмыстардың қатарына жатады. Әсіресе, қазіргі ақпарат ағыны толассыз дамып отырған заманда түрлі діни ағымдардың ықпалына қарсы тұра білу жолында рухани күшті иммунитет қалыптастыру мақсатында осындай ғылыми жұмыстың өзектілігі өздігінен айқындала түседі.

Сондықтан Мәмбетбаев Қайрат Жолдыбайұлының зерттеу нысанына алып отырған тақырыбы өте өзекті және қалың жұртқа пайдалы екені ешқандай күмән тудырмайды. Диссертанттың ғылыми ізденісі қазақстан мұсылмандарының ұстанатын ханафи мазһабындағы хадистердің қолданыс ерекшеліктерін зерделеуге арналған. Бұл саладағы арнайы зерттеулердің тапшылығына қарап, Мәмбетбаев Қайраттың көпшілік талқысына ұсынған ғылыми жұмысын отандық исламтану ғылымына өзіндік үлесін қосатын, салмақты еңбек деп бағалауға болады.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы мен теориялық мәнділігі.

Әйгілі имам Нұғман ибн Сәбит Әбу Ханифаның ислам тарихынан, дүние жүзіндегі мұсылмандар мен қазақ ұлтының мәдени кеңістігінен, өмірлік тәжірибесінен алатын орны ерекше. Бұған дейін отандық дінтану ғылымында ханафи мәзһабының діни-философиялық негіздері арнайы қарастырылғанымен, ханафи мәзһабындағы хадистерді қабылдау өлшемдері, ханафи хадистану әдіснамасы осы зерттеуде алғаш рет қолға алынған. Сондықтан онда ұсынылған ғылыми жаңалықтар да тың. Диссертациялық жұмыста, ғылыми зерттеулерге қойылатын талаптарға сәйкес теориялық нәтижелерге қол жеткізілген.

Біріншіден, бұл еңбекте Куфа қаласында қалыптасқан ханафи мәзһабының арғы негіздері Омар ибн Хаттаб, Әбу Бәкір бинт Айша, Әли ибн Әби Талиб, Абдуллаһ ибн Мәсғуд, Муғаз ибн Жәбал секілді ислам тарихындағы әйгілі тұлғаларға барып тірелетіні нақты дәйектермен дәлелденген;

Екіншіден, Ирактық рәй мектебінің тек қияс әдісімен дәлелдер келтіретін фикһи сала ғана емес, өзіндік қағидаттары мен заңдылықтары бар ерекше хадис методологиясы екендігі де нақты дәлелденіп айқындалған;

Үшіншіден, қоғамда туындап жататын түрлі мәселелерге шешім іздегенде, негізгі қайнар көздер – Құран мен Сүннеттен ауытқымай отырып, кеңістік пен уақыт талаптарымен санасып, жекелеген тұлғаларға қатысты ұмыту, шатастыру, ауырып, сырқаттану сияқты адами факторларды да ескере келіп, ахад хадистерді дәлел ретінде алудың шаригатқа қайшы еместігі дәлелденген;

Төртіншіден, ислам тарихында ғылым мен білім ошағы болған Куфаның тарихи-географиялық құндылықтары белгіленіп, бұл қаланың ханафи мәзһабына бастау болуы тарихи қажеттілік һәм заңдылық екендігі тарихи деректермен жан-жақты ашылған;

Бесіншіден, хадистердің мәтіні мен оның жеткізушілерді бірге алып қарастырудың көптеген түйткілдерді шешуге мүмкіндік беретіні мысалдар арқылы айқындалған;

Алтыншыдан, ханафи мәзһабының басты классикалық еңбектерінде негізге алынбаған бірқатар ахад хабарлар анықталып, олардың дәлел ретінде қолданылмау себептері түсіндірілген. Сондай-ақ ахад хабарларды іріктеу барысында жасырын үзік методологиясының фикһ мәселелерінің үкіміне ықпалы анықталған;

Аталмыш жаңалықтардың бүгінгі діни салаға теориялық тұрғыдан да, практикалық жағынан да тигізер пайдасы мол екені даусыз.

Әрбір ғылыми нәтиженің, қорытындының жаңалық деңгейі

Ізденушінің диссертацияда тұжырымдаған әрбір нәтижесінің, тұжырымдары мен қорытындыларының негізделу және шынайылық дәрежесі жоғары. Ізденушінің зерттеу барысында қол жеткізген нәтижелері мен жаңалығының дәрежесі төмендегідей:

- бірінші нәтижесі салыстырмалы түрде жаңа. Себебі, Әбу Ханифаның шариғи үкімдерді шығаруда Құраннан кейінгі негізгі қайнар көз ретінде Пайғамбар хадистерін басшылыққа алғандығы және оған осы тұрғыда тағылған айыптаулардың негізсіз екендігі ислам тарихындағы көрнекті ғұламалардың пікірлерімен санаса отырып дәйектелген;

- екінші нәтижесі жаңа. Бұлай деуімізге Ханафилердің хадистерді әсіресе, ахад хабарларды қабылдаудағы шарттарының күрделілігі және «мұрсәл» хадистерге деген айрықша ұстанымы – үкімдердің де өзгеше болуына әсер еткен негізгі фактор екендігі бұрын айтылмаған жаңалық екендігі негіз болды;

- үшінші нәтижесі жаңа. Жұмыста Әбу Ханифадан кейін шамамен бір ғасырға жуық уақыттан кейін пайда болған хадис өлшемдерімен Әбу Ханифаның берген фикһи үкімдеріне баға берудің ғылыми тұрғыдан қате тәсіл екендігі бұрын-соңды айтылмаған болатын;

- Ханафилердің хадисті жеткізу тізбегі толық болмаса да, ғұламалардың қабыл алып, қоғамның жаппай жасай келген амалдарының да «сахих», тіпті «мұтауатир» деңгейінде қарастырылатындықтары, өз кезегінде мұндай ұстанымның ғылыми тәсілге жататыны айқындалған. Осы тұрғыдан алғанда төртінші жаңалығының деңгейі жоғары деп есептейміз;

- Бесінші нәтижесі – жаңа. Хадис рауилерінің шатастыру, ұмыту, жартылай баяндау, жеткізген кезде айтылған мақсатқа сай сөздерді таңдамау секілді адами фактор жоққа шығарылмайтынын ескере отырып, ханафилер ұсынған «ахад» хадистерді іріктеудегі қосымша шарттар мен өлшемдер ықтияттылық тұрғысынан хадисшілердікінен әлдеқайда жоғары екендігі тыңнан айтылған пікір саналады;

- Алтыншы нәтижесі – жаңа. Бұл жұмыста Ханафилік төл хадис әдіснамасы арқылы бүгінгі қазақ қоғамындағы діни алауыздықтың алдын алып, ханафилерді хадис білмеушілікпен айыптаған кейбір теріс ағымдарға тойтарыс беруге болатындығын айқындауы докторанттың ғылымға қосқан үлесі болып саналады.

Ізденушінің алынған нәтижелерінің тиісті өзекті мәселені, теориялық және қолданбалы міндетті шешуге бағытталғандығы.

Диссертацияда алынған нәтижелер қазіргі кезде еліміздегі мұсылман жұртшылығының біртұтастығына сызат түсіріп жірген кейбір діни ағымдардың имам Әбу Ханифа және оның мәзһабы туралы жаңсақ пікірлеріне еріп кетуінен сақтап, дұрыс бағыт-бағдар беруге өзіндік үлес қосады. Діни экстремизм мен лаңкестік идеяларына қарсы мемлекеттік бағдарламаларды орындауға практикалық септігін тигізеді. Диссертациялық жұмыста келтірілген дәлел-дәйектерді еліміздің түкпір-түкпіріндегі мешіттерде уағыз-насихат жүргізу барысында қолданудың пайдасы тиеді. Сондай-ақ жұмыстың нәтижелерін жоғары оқу орындарында оқытылатын философия және дінтану пәндерінде, дін, мәдениет пен философия тарихына қатысты арнаулы курстарда пайдалануға болады.

Ізденушінің диссертацияда тұжырымдалған әрбір нәтижесінің, тұжырымдары мен қорытындыларының негізделуі және шынайылық дәрежесі.

Диссертациялық жұмыста зерттеу нысанына байланысты теориялық мәселелерді шешуде қазақ, араб және түрік тілдерінде жалпы саны 133 ғылыми еңбек дереккөз ретіне пайдаланылған. Ханафи мәзһабының хадистану өлшемдерін, діни нормалардың практикалық тіршілік ету шарттарын теориялық және эпистемиологиялық тұрғыдан негіздеуде ерекше құндылыққа ие болған Иса ибн Әбанның «әл-Хужаж әс-сағирасынан» бастап, көптеген тарихи еңбектерге шолу жасалған. Имам Әбу Ханифаның хадис іліміндегі орны, ханафи мәзһабының қалыптасуына Куфа мектебінің әсері, ханафи мәзһабының хадис қабылдау мен таңдаудағы негізгі ұстанымдары тарихи, құқықтық тұрғыдан зерттеліп, зерделенеді.

Ізденуші салыстырмалы талдау барысында жалпы мойындалған классик авторлардың пікірлеріне жүгінеді. Дінтанулық сараптау барысында ислам ғылым тарихындағы әйгілі ғұламалардың және қазіргі заманғы танымал зерттеушілердің ойларын орынды пайдаланады. Зерттеу жұмысының ғылыми нәтижелерінің негізделуі мен шынайылық дәрежесі және дәйектелу деңгейі диссертациялық жұмыстарға қойылатын талаптарға жауап береді.

Алынған нәтижелердің ішкі бірлігінің бағалануы.

Алынған нәтижелердің ішкі бірлігі өте жоғары. Диссертацияның өн бойындағы зерттеу, талдау нәтижелері қорытынды ретінде жинақталып берілген. Диссертацияның мазмұны тақырыптың мәнін толығымен ашады, зерттеудің мақсаты мен міндеттері орындалған, қорғауға ұсынылған қағидалар, ғылыми жаңалықтар мен нәтижелер өзара сабақтастық пен логикалық байланысты сақтаған. Ислами қайнаркөздерден көптеген нақты мысалдар келтіре отырып, Ханафи мәзһабында хадистерді қабылдау өлшемдері және оның фикһи тармақ мәселелерге әсеріне жан-жақты талдаулар жасалған. Зерттеу жұмысының бөлімдері мен бөлімшелері логикалық және мазмұндық жағынан бір-бірімен байланысады. Өзара үйлесімділік тапқан теориялық

сарапталуы мен ұтымды қолданылған әдіс-тәсілдері ғылыми зерттеу талабына толық сәйкес келеді. Диссертациялық жұмыстың мазмұны концептуалдық тұрғыда тұтастығымен ерекшеленеді. Жалпы айтқанда, аталмыш диссертацияның ішкі бірлігі қажетті деңгейде деген ойдамыз.

Докторанттың диссертациялық жұмысына ұсыныстар мен ескертулер.

Диссертациялық зерттеудің жоғарыда аталған жетістіктері мен ғылыми құндылығын ескере отырып, оның мазмұны мен рәсімделуіндегі кейбір орын алған олқылықтарды ізденуші болашақ ғылыми жұмыстарында ескерер деген оймен атап өтуді жөн көрдік:

1) Диссертацияны жазу барысында кейбір сөздер әркелкі берілгені байқалады. Мысалы, Әбу деген сөз кей жерлерде Абу деп қолданылады. Осыны бірізділікке түсірген жөн;

2) зерттеу жұмысының кейбір тұстарында ғылыми стильге сай келмейтін эмоциялық-экспрессивтік бояуы бар діни уағыздық сипаттағы сөздер қолданылады;

3) диссертацияның кейбір тұстарында пунктуациялық; орфографиялық қателіктер ұшырасады. Автор осы олқылықтарды толтырар деген ойдамыз.

Алайда бұл көрсетілген ұсыныстар мен кемшіліктер қорғауға ұсынылып отырған жұмыстың зерттелу деңгейіне, мазмұндылығына, тұтастай алғандағы ғылыми маңыздылығы мен құндылығына нұқсан келтірмейді.

Ғылыми нәтижелер және олардың философия докторы (PhD) ғылыми дежесін беру туралы ереженің талаптарына сәйкестігі

«6D021500 – Исламтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған Мәмбетбаев Қайрат Жолдыбайұлының «Ханафи мәзһабында хадистерді қабылдау өлшемдері және оның фикһи тармақ мәселелерге әсері» тақырыбына жазылған диссертациялық зерттеу жұмысының мазмұны және рәсімделуі ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті талаптарына толық сәйкес келеді, ал оның авторы «6D021500 – Исламтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуға лайықты деп санаймын.

Ресми рецензент:

**Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық
Қазақ-Түрік университетінің доценті
м.а., философия ғылымдарының кандидаты**

